

Elui kökenli Katolik bir ailenin çocuğu iken Tunuslu korsanlar tarafından esir alınarak müslüman olmuş bir memlük olan Murad'ı tayin etti. Böylece XVII. asırda Tunus'un idaresi beylerbeyi emrinde gibi görünse de gerçekte beylerbeyi ile beraber dayı ve bunların gücünü gittikçe elinde toplayan vatan sancak beyinde bulunuyordu. Fethinden sonra yaklaşık ilk elli yılda Tunus'taki yönetimde dayılarla tayinleri Osmanlı devlet merkezinde yapılan ve ocaklık suretiyle bir aileye mahsus olan vatan sancağı beylerinin nüfuzları çarpışır hale geldi. Bu sırada bazan dayılıkla vatan sancak beyliği bir kişi üzerinde toplanıyordu.

İkinci vatan beyi Murad (1612-1631), vergi tahsili için Tunus'un her tarafını dolaşan birliklerin kumandanı haline geldi ve dayıların gücünü altüst etti; bütün iktidarı eline geçirdi, dayıları kendisi seçmeye başladı ve onların yetkilerini kıstı. Ayrıca divanı denetimi altına alarak gücünü en yüksek dereceye çıkardı. Osmanlı sultanı tarafından Tunus'ta pašalığı da (beylerbeyilik) tasdik edildi (1631). Murad Paşa daha hayatta iken beylik görevini babadan oğula geçmek üzere oğlu Muhammed'e (Hammûde) devretti. Bu şekilde Tunus'ta Murâdîler idaresi (1612-1702) kuruldu. Ölümünün ardından yerini alan oğlu Muhammed'den sonra Tunus'ta hânedanlığa dayalı beylik dönemi başlamış oldu. Osmanlı sultanı, Tunus idaresinde meydana gelen bu gelişmeler karşısında her yıl -geçici olarak- İstanbul'dan gönderilen, ancak nüfuzlarını gittikçe kaybetmiş olan pašaları göndermekten ve onların yetkisiz varlığını korumaktan başka bir şey yapamadı. Muhammed Paşa (1631-1661) beylik idaresini geliştirip Tunus hâkimi olarak öne çıktı ve 1069'da (1659) Osmanlı sultanından paşa unvanını aldı. Murâdî beyleri, özellikle 1640'tan 1702'ye kadar yirmi dört dayı devrinde yönetimde çok daha etkin oldular, iç kavgalar ve mücadeleler içinde Tunus'u yönettiler. Dayılık, vatan beyliği ve beylerbeyilik gibi üç gücü elinde bulunduran kişiye "paşa-bey" denildi. Murâdîler, yeniçerilerin kumandanları tarafından seçilmiş dayıların üstünde yöneticiler olarak Osmanlı sultanı tarafından merkezden gönderilmiş pašalar gibi tanındılar.

Sipahiler Ağası İbrâhim Şerif'in 12 Saffer 1114'te (8 Temmuz 1702) Kara Mustafa'nın dayılığını elinden almasıyla yeni bir dönem başladı ve beylik, dayılık, pašalığı kendi şahsında topladı. XVIII. asır başında ocaklık suretiyle vatan sancak beyi

bulunan İbrâhim Bey'e kardeşi Murad Bey muhalefet etti. Murad Bey, İbrâhim Bey'i bertaraf edip vatan beyi oldu, fakat daha sonra katledilince bundan yararlanılarak sancak beyliğinde ocaklık usulü kaldırıldı. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Tunus'ta dayılığın hiçbir önemi kalmadı. Başka bir sipahiler ağası olan Hüseyin b. Ali et-Türkî siyasi ve askerî mücadeleler sonucunda Tunus'ta beyliğini ilân etti. Böylece Tunus'ta yeni bir hânedan ortaya çıktı (Hüseyinîler). Söz konusu üç yüksek görev onun şahsında toplandı. Hüseyin b. Ali'nin kökeni Tunus'a asker yazılarak gelmiş olan Türk ve müslüman "yoldaş"lara dayanıyordu. Hüseyinî hânedanının kurulmasının ardından dayılar, 1832'lere kadar bu hânedandan paşa-beylerin idaresi altında bir eyalet memuru olarak varlıklarını sürdürdüler. Dayılığın bir hükmü kalmadığından beylerbeyilikle vatan beyliği için Hüseyin Paşa ile yeğeni Ali Paşa arasında kanlı mücadeleler oldu. Hüseyin Paşa 4 Eylül 1735'te Simence'de yenilgiye uğrayınca Ali Paşa hem beylerbeyiliğini hem de vatan beyliğini ele geçirdi ve 1152'de (1739) Bâbîali vatan beyliğini onayladı. Hüseyin Paşa'dan sonra üç görev yetkisine sahip beylik Hüseyin Paşa'nın evlâtlarına intikal etti. Nihayet Hüseyin Paşa'nın oğulları Ali Paşa'yı yenerek 6 Zilhicce 1169'da (1 Eylül 1756) idareyi tamamen ellerine aldılar ve üç makamı aralarında bölüştüler. Bu kanlı mücadeleler karşısında Osmanlı hükümeti taraflara nasihat yollu fermanlar gönderdiyse de bunun hiçbir yararı olmadı ve mücadelelerde hasmına galip gelenin memuriyetini tasdik etmekten başka bir şey yapamadı. Tunus'un bu asırdaki en önemli devri Hüseyin Paşa'nın torunu Hammûde Paşa zamanıdır (1782-1814).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nis fi ahbâri İfrîkiyye ve Tûnis* (nşr. Muhammed Şemmâm), Tunus 1387/1967, tür.yer.; İbn Ebü'd-Diyâf, *İthâfû ehli'z-zamân*, Tunus 1990, II, tür.yer.; J. J. Marcel – L. Frank, "Précis historique des révolutions de Tunis depuis sa fondation jusqu'à nos jours", *Histoire de Tunis*, Tunis 1979, s. 144-228; Aziz Samih İter, *Şimali Afrikada Türkler*, İstanbul 1937, II, tür.yer.; El Mokhtar Bey, *De la dynastie husseinite: le fondateur Hussein ben Ali (1705-1735/1740)*, Tunis 1993; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Valilik Eden Hüseyinî Ailesi", *TTK Belleten*, XVIII/72 (1954), s. 545-580; R. Mantran, "L'évolution des relations entre la Tunisie et l'Empire ottoman du XVIe au XIXe siècle", *Les cahiers de Tunisie*, sy. 26-27, Tunis 1959, s. 319-333; A. Raymond, "Une liste des deys de Tunis de 1590 à 1832", *a.e.*, VIII/32 (1960), s. 129-136.

VEINSTEIN, Gilles

(1945-2013)

Fransız asıllı Osmanlı tarihçisi.

18 Temmuz 1945'te Paris'te çok kültürlü bir aile ortamında dünyaya geldi. İyi bir eğitim alarak École Normale Supérieure'den mezun oldu ve tarih "agrégation"u sınavından başarıyla geçti (1970). Bu okulda talebe iken Alexandre Bennigsen'in tavsiyeleri üzerine Osmanlı medeniyetiyle ilgilenmeye başladı. École des Langues Orientales'da Louis Bazin'in derslerinde Türkçe'yi öğrendikten sonra École des Hautes Études'de Osmanlı paleografyası ve diplomatiği üzerinde çalıştı. Pertev Nalili Boratav, Irène Beldiceanu-Steinherr ve Nicoara Beldiceanu'dan ders aldı. Askerlik hizmetinden sonra École des Hautes Études en Sciences Sociales'a girdi, burada 1986'da "directeur d'études" seçildi. Her yıl değişen konular hakkında Osmanlı belgelerinin okunup değerlendirildiği seminerine meslektaşları yanında Fransa ve diğer ülkelerden gelen talebeler de katılıyordu. Ayrıca Centre National de la Recherche Scientifique'te Türk medeniyeti hakkındaki araştırmalara önemli katkıda bulundu; 1984'te Histoire de l'Empire Ottoman, de l'Europe Orientale et de la Turquie adlı heyetin müdürü olarak çalışmalarını sürdürdü. Birkaç yıl sonra bu heyetin Louis Bazin ve James Hamilton'un heyetiyle birleştirilmesinden meydana gelen Études Turques et Ottomanes'in da müdürlüğüne getirildi. Bu heyet halen, Centre d'Études Turques, Ottomanes et Centre-asiatiques adıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Veinstein ölümüne kadar *Turcica* dergisinin müdürlüğünü de yaptı. O dönemde Fransa'da gittikçe artan bir ilgi çeken Osmanlı tarihinin Avrupa'da en önemli uzmanlarından biri olarak 1998 Aralıkta Collège de France'a seçildi. Fransa'nın bu en prestijli kurumunda Histoire Turque et Ottomane Kürsüsü'nün kurulması, hem bu tetkiklerin Fransa'da kazandığı önemin hem de Veinstein'in yaptığı katkının bir sonucudur. Veinstein 5 Şubat 2013'te Paris'te öldü.

Gilles Veinstein, akademik kariyerinin başlarında Alexandre Bennigsen'in asistanı olarak Karadeniz Bölgesi (Rus stepeleri) ve Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'nin münasebetlerini araştırmıştır. Çalıştığı konulardan biri de Kazak (Ukrayna) meslesinin ortaya çıkışıdır, fakat daha geniş bir çerçevede ticaret ve vergilerin tarihini inceliyordu. Osmanlılar'ın yerleştikleri

Gilles
Veinstein

ülkelerde oluşturdukları yeni kurumlarla fetihten önce var olan kurumların devamını üzerinde durmuş, bu hususta Kıbrıs'a dair önemli bir makale yazmış, çiftlikler, âyanlar, yahudiler vb. konularla da ilgilenmiştir. Giderek imparatorluğun merkezî işlerine yönelmiş, Osmanlı Devleti'nin kurumları hakkında çalışmıştır. Üzerinde çalıştığı konular arasında Osmanlı ordusunun teşkilâtı, merkezî idare, tercümanlar, şahinciler, ehl-i hiref, ilmiye teşkilâtı ve nâibler yer alıyordu. Bunun yanında Macar, Habsburg ve Fransa ile Osmanlı sultanlarının münasebetlerini araştırmıştır. Hastalığının ortaya çıktığı sıralarda iki büyük projeye uğraşıyordu. Bunlardan ilki Fransa krallarına gönderilen Osmanlı padişahlarının nâmelerini toplayıp neşretmek, ikincisi de kapıkulları hakkında ciddi bir inceleme yapmaktı. Bu çalışmalarının ilk neticelerini Collège de France'daki derslerinde ortaya koymuştu. Devletin yanında sultanların yeri ve rolü de ilgisini çekmiştir. Osmanlı sultanı yalnız kendi imparatorluğunun değil dünyanın nizamı için de gerekli bir figürdü. Osmanlı padişahlarının vâkıa ve ideoloji bakımından kimliklerini ortaya koymak amacıyla فرمانların diplomatiğini titizlikle inceliyor, Osmanlı kroniklerinin padişahların cülûs ve ölûmleri hakkındaki bölümlerini okuyordu. Veinstein daha çok devlet, toplum ve iktisat tarihçisiydi ve siyasî bir tarihçi olarak din ve tarikatların tarihiyle de ilgiliydi. Tarikatlar hakkındaki birkaç kitabın editörlüğünü Alexandre Popovic ile birlikte yapmıştır. Bunlardan biri olan *Les voies d'Allah* (Paris 1996) sistematik bir genel tablo verir. Bu konulara da aynı zamanda karşılaştırmacı bir nazarla bakan Veinstein, Dominique Iognat-Prat ile beraber İslâm'da ve Hıristiyanlık'ta Tanrı'nın kullarıyla ilgili ortak bir eser kaleme almıştır (*Histoire des hommes de Dieu dans l'Islam et le Christianisme*, Paris 2003). Onun kaynaklara olan ilgi ve sevgisine, bu konudaki yol göstericiliğine özellikle işaret etmek gerekir. Tahrir ve mühimme defterleriyle kadı sicillerinden çok yararlanan Veinstein Türkiye'den başka Bulgaristan, Yunanis-

tan, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde mevcut belgeleri de araştırmıştır. Patmos'taki manastırın arşivlerinde bulunan Osmanlı belgelerinin katalogunu Elizabeth Zachariadou ile birlikte hazırlamıştır. Bu belgelerde tarihî gerçekler dışında belki de ona göre daha önemli olan şey "Osmanlılar'ın sesini duymak"tı. Kâtiplerin kelimeleri nasıl kullandıklarını ve bu kelimelerin gerçek mânasını anlamak ona göre tarihinin ilk görevidir.

Eserleri: *Mehmed Efendi. Le paradis des infidèles. Un ambassadeur ottoman en France sous la régence* (Paris 1981; T trc. M. A. Erginöz, *İlk Osmanlı Seferi 28 Mehmed Çelebi'nin Fransa Anıları: Kâfirlerin Cenneti*, İstanbul 2002); *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545* (Paris-Cambridge 1987, Mihnea Berindei ile birlikte); *Leçon inaugurale faite le vendredi 3 décembre 1999, chaire d'histoire turque et ottomane* (Paris 1999); *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans (XIVe-XIXe siècles)* (Paris 2003, Nicolas Vatin ile birlikte); *L'Europe et l'Islam: Quinze siècles d'histoire* (Paris 2009; Henry Laurens ve John Tolan ile birlikte; İng. trc. J. Marie Todd, *Europe and the Islamic World*, Princeton 2013). Ayrıca *Etat et société dans l'Empire ottoman. La terre, la guerre, les communautés* (Londra 1994) ve *Autoportrait du sultan ottoman en conquérant* (İstanbul 2010) adlı makale ve derleme kitapları vardır.

 NICOLAS VATIN

VELİHANOV, Çokan

(1835-1865)

**Kazak tarihçisi,
etnograf ve folklor araştırmacısı.**

Bugünkü Kazakistan'ın Kostanay vilâyeti Sarıköl ilçesine bağlı Küntiymes kışlağında doğdu. Asıl adı Muhammed Haneviye'dir. Annesi oğlunu Çokan (Şokan) adıyla çağırdığından kendisi de bu adı benimsemiş ve bu adla tanınmıştır. Kazak asillerinden olan babası, Orta Cüz (Jüz) Kazakları'nın son hanı Veli Han'ın oğlu, döneminde Amankarağay vilâyetinin Ağa Sultan unvanına sahip Kazak yöneticisi Şingıs (Cengiz) Velihanov'dur (ö. 1895). İlk eğitimini köy mektebinde alan Çokan, Omsk şehrindeki Sibirya Askerî Okulu'nda öğrenime başladı (1847). 1853'te burayı bitirdiğinde çok iyi Rusça biliyordu ve kültürlü, görgülü genç bir entelektüel ni-

teliğine sahip olmuştu. Daha sonra Batı Sibirya'yı ve Kuzey Kazakistan'ı yöneten genel vali G. H. Gasfort'un emir subayı oldu. 1858'de, Batılı araştırmacılardan daha önce gidenlerden hiçbirinin sağ dönemediği Kâşgar'a bir araştırma gezisi düzenlediyse de Rus casusluğu ile itham edilince kervaniyla birlikte 1859'da geri döndü. 1860'ta başşehir Petersburg'da Çar II. Aleksandr tarafından kabul edildi; çeşitli mükâfat, madalya ve rütbelarla ödüllendirildi. Ancak zorlu Kâşgar seferi esnasında yakalandığı verem sebebiyle Petersburg'un nemli havası kendisine yaramadı. 1861'de memleketine dönerek verem hastaları için günümüzde de uygulanan kırmızı tedavisi gördü. 1864'te Albay Çernyaev kumandasında katıldığı Evliyaata seferinde Rus askerlerinin Kazak ve Özbekler'e karşı sergilediği acımasızca davranışlara dayanamayıp yolculuğunu yarıda kesti. Önce Verniy'e (şimdiki Almatı) gitti. Ardından eski aile dostu Tezek Sultan'ın Taldıkorgan yakınlarındaki köyünde yaşamaya başladı. Burada Tezek Sultan'ın akrabalarından Aysarı Hanım'la evlendi. Fakat çok geçmeden hastalığı kötüleşti ve henüz yirmi dokuz yaşında iken öldü.

Velihanov daha Rus askerî okulu öğreniciyken zekâsı, çalışkanlığı ve ilme merakıyla öğretmenlerinin dikkatini çekmiş, özel bir izinle okulun kütüphanesini kullanma imkânı elde etmişti. Böylece Rus ve dünya edebiyatının önemli eserlerini okuyarak ufkunu genişletmiş, ünlü Rus aydını ve siyasetçisi G. N. Potanin ile dostluk kurmuştur. Yaz tatillerinde ailesinin yanına gittiğinde Kazak kültürü ve edebiyatıyla ilgilenmiş, Kazak halk hikâyesi "Kozı Körpeş-Bayan Suluv" hakkında yaptığı çalışmayı Petersburg Üniversitesi profesörlerinden I. N. Berezin okuyup değerlendirmiştir. Velihanov'un ilk akademik çalışmaları Berezin'in bir makalesine dair yazdıkları ile "Kozı Körpeş-Bayan Suluv" hikâyesidir. Bunların yanında öğrencilik yıllarında resme de merak sarmıştı. Kazaklar arasında modern anlamda resim sanatıyla ilgilenen Velihanov'un çizimleri o dönemdeki göçebe hayatı hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Velihanov'un akademik hayatı, Rusya'nın coğrafi ve askerî araştırma seferlerine katılıp bu seferlerde elde ettiği yeni bilgileri Avrupa bilim dünyasına tanıtmakla geçmiştir. 1855'te genel vali ile birlikte katıldığı, Semey -Ayagöz- Kapal yoluyla Almatı'ya kadar uzanan sefer boyunca Kazak ülkesini ve halkını daha yakından tanıma imkânı bulmuş, 1856'da ünlü çoğ-